

https://doi.org/10.51176/JESP/issue_1_T8
МРНТИ 06.77.61
JEL O45

Өзін-өзі жұмыспен қамту: теориялық негіздері мен мәселелері

Р.К. Сабирова, А.К. Джумаева, Р.С. Уталиева

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті

Түйін

Берілген ғылыми мақалада Қазақстан Республикасының еңбек нарығындағы өзін-өзі жұмыспен қамту мәселелері қарастырылған. Өз бетінше жұмыспен қамтылғандардың даму үдерістері, еңбек нарығының даму қарқынын тежейтін мәселелер мен факторлар келтірілген. Мақала авторлары өзін-өзі жұмыспен қамту мәселелерін зерттеу нәтижесінде Қазақстан Республикасындағы өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтарды статистикалық есепке алу мәселесін ашып көрсетеді, онда жұмыс берушілермен еңбек келісім-шарты рәсімделмеген азаматтар «өзін-өзі жұмыспен қамтылғандар» санатына жатқызылған.

Жүйелілік талдау әдістерін қолдану Қазақстанда өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамыту ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді. Мақаланың мақсатына жетудегі қойылған міндеттер, жасалынған қорытындылар мен тұжырымдар қисынды және салыстырмалы талдау әдістеріне сүйенеді.

Еңбек нарығын дамыту жөніндегі бағдарламалардың тиімділігін арттыруда өзін-өзі жұмыспен қамтудың нормативтік-құқықтық негіздерін жетілдіру, өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың мәртебесін нақтылау, жеке кәсіпкерлікті дамыту арқылы жұмыссыздық деңгейін төмендету қажеттілігі көрсетілген.

Авторлармен өңірлерде кәсіпкерлікпен айналысатын тіркелмеген адамдар мен бейресми жұмыспен қамтылған жалдамалы жұмыскерлерді салықтық есепке алу және оларды зейнетақы, әлеуметтік және медициналық қамсыздандыру жүйесіне енгізу жөнінен практикалық қадамдарды жетілдіру ұсынылады.

Түйінді сөздер: еңбек нарығы, өзін-өзі жұмыспен қамту, кәсіпкерлік, жұмыспен қамту, еңбек, жұмыссыздық, жалдамалы жұмыскер.

Самозанятость: теоретические основы и проблемы

Аннотация

В данной статье рассмотрены вопросы самозанятости на рынке труда Республики Казахстан. Приведены тенденции развития самозанятости в Казахстане, проблемы и факторы, которые сдерживают темпы развития рынка труда. Авторы статьи раскрывают проблемы статистического учета самозанятых граждан в Республике Казахстан, где все граждане, не оформленные трудовыми соглашениями с работодателями, относятся к категории «самозанятые».

Применение методов системного анализа позволило выявить особенности развития самозанятости в Казахстане. Задачи, поставленные для достижения целей статьи, полученные выводы и концепции основываются на методах логического и сравнительного анализа. Проведен обзор мировой и отечественной литературы по вопросам самозанятости.

Для повышения эффективности программ по развитию рынка труда указано на необходимость совершенствования нормативно-правовых основ самостоятельной занятости, уточнением статуса самостоятельно занятого населения, снижение уровня безработицы с развитием частного предпринимательства.

Авторами предлагается совершенствовать в регионах практические шаги по постановке на налоговый учет незарегистрированных лиц, осуществляющих предпринимательскую деятельность, и неформально занятых наемных работников, их вовлечение в систему пенсионного обеспечения, социального и медицинского страхования.

Ключевые слова: рынок труда, самозанятость, предпринимательство, занятость, труд, безработица, наемный работник.

Self-employment: theoretical foundations and problems

Abstract

This scientific article deals with the issues of self-employment in the labor market of the Republic of Kazakhstan. This article presents the trends in the development of self-employment in Kazakhstan, problems and factors that constrain the pace of development of the labor market. The authors of the article, as a result of self-employment research, reveal the problems of statistical accounting of self-employed citizens in the Republic of Kazakhstan, using the classification of all unformed labor agreements of citizens as «self-employed», which may seek to hide the true size of unemployment in the country.

The use of system analysis methods allowed us to identify the features of self-employment development in Kazakhstan. The tasks set in achieving the goals of the article, the conclusions and concepts obtained are based on the methods of logical and comparative analysis. A review of the world and domestic literature on self-employment was conducted.

To increase the effectiveness of programs for the development of the labor market, it is pointed out that it is necessary to improve the legal framework for self-employment, clarify the status of the self-employed population, and reduce the unemployment rate with the development of private entrepreneurship.

The authors propose to improve practical steps in the regions for tax registration of unregistered persons engaged in business activities and informally employed employees, their involvement in the pension system, social and health insurance.

Key words: labor market, self-employment, entrepreneurship, employment, labor, unemployment, employee.

Кіріспе

Өзін-өзі жұмыспен қамту нарықтық қатынастарға тән болатын құбылыс. Жұмыспен қамтылудың бұндай түрі экономикалық және әлеуметтік факторлардың әрекетімен негізделеді. Посткеңестік кезеңдегі елдерде, соның ішінде Қазақстанда да өзіндік жұмыспен қамтылу болды, мысалы, жеке шаруашылық жүргізу, еңбек демалыс кезеңдерінде қосымша табыс табу, оқушыларды қосымша сабаққа даярлау және т.с.с.

Нарықтық қатынастар өз бетінше жұмыспен қамтуды тауар өндірісінің жаңа кезеңіне шығарады, жалдамалы жұмыскерлердің қолдану жағдайын өзгертеді. Нарықтың экономикалық идеологиясы - әрбір еңбекке қабілетті адамның өзін өзі қамтамасыз ету мен өзіне өзі табыс табуына өту. Сонымен қоса, нарық еңбек етуге экономикалық қызметті өзгерте отырып, меншік институтын құра отырып, жаңа ынталаулар жасайды, кәсіпкерлік үшін жаңа жағдайлар қалыптастырады, яғни өз бетінше жұмыспен қамту – елдегі кәсіпкерліктің дамуы мен адами ресурстардың ұдайы өндірісіндегі жаңа бағыттың алғы шарттары.

Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар туралы мәселені талқыламас бұрын, мынаны анықтау керек: өзіне-өзі жұмыс істейтіндер кім, олар қандай орынға ие, біздің елде олардың болашағы қандай болуы мүмкін, өзіндік жұмыспен қамту жағымды ма әлде жағымсыз құбылыс па деген бірқатар сұрақтардың жауаптарын қарастырайық.

Өзін-өзі жұмыспен қамту мәселесінің өзектілігі, жеткіліксіз ғылыми әзірленуі және практикалық маңыздылығы зерттеу тақырыбын таңдауға, зерттеудің пәні мен нысанын, жұмыстың мақсаты мен міндеттерін анықтауға себепші болды.

Мақаланың ғылыми жаңалығы өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың мәртебесін нақтылау, жеке кәсіпкерлікті дамыту арқылы жұмыссыздық деңгейін төмендету қажеттілігі көрсету, өзін-өзі жұмыспен қамту деңгейі инновациялық мүмкіндіктері бар кәсіпкерлерді тартатын оң кәсіпкерлік ортаны көрсетсе, онда экономикалық дамуға оң әсері бар екендігін, ал егер өңірде жалданып жұмысқа орналасу үшін мүмкіндіктер болмаған жағдайда, өзін-өзі жұмыспен қамту құрылымында қажеттілігіне қарай кәсіпкерлер басым болуы, сондықтан экономикалық дамуға қандай да бір теріс әсері болмайтындығын негіздеу.

Мақаланың мақсаты - өзін-өзі жұмыспен қамтудың теориялық –әдістемелік негіздерін, оның негізгі мәселелерін қарастыра келе оның нормативтік-құқықтық негіздерін жетілдіру, өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың мәртебесін нақтылау, жеке кәсіпкерлікті дамыту арқылы жұмыссыздық деңгейін төмендету қажеттілігі жөнінен ұсыныстар беру.

Әдебиетті шолу

Адам капиталына жасалатын инвестициялардың өсуі мен өндірістің өсуін жеделдетудің арасындағы тікелей байланыстарды табуға бірнеше қайтара әрекет етілген болатын[1]. Бірақ бұл үнемі қолдан келе бермейді, себебі тіптен әртүрлі тура немесе жанама факторлардың өзара ықпал етуі олардың әрқайсысының жеке әсерлерін жойып отырады. Және бұл қайта өндірілу үрдістерінің, капитал қорлануы мен жұмыссыздықтың өзара әсерлесуінен тек жұмыс күшінің еңбекке қатысты ұлғаюына ықпал етіп қана қоймайды[2].

А.Смит[3]., А.Маршалл[4] сияқты ХІХ – шы және ХХ – шы ғасырдың басындағы әйгілі экономистер ұсынған жұмыспен қамтудың

классикалық теориясы нарықтық тепе – теңдік пен нарықтың іштей реттелуі туралы пайымдауға негізделген.

Өзін-өзі жұмыспен қамту мен оның категориялары арнайы зерттеулердің тақырыбы ретінде шетел ғалымдарымен қарастырылған [5].

Өзін-өзі жұмыспен қамту құбылысын зерттеушілер өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдардың жіктелуі мен статистикалық есебінің қиындықтарын көрсетеді. Оларды бірыңғай әлеуметтік-экономикалық санат ретінде емес, кәсіпкерлер ретінде қарау дұрыс болып табылады. Сонымен қатар, осы топтардың сипаттамалары шашыраңқы, ал мәртебесі әлі анықталмаған[6].

Біздің ойымызша, алдымен бізге анық анықтап алу керек нәрсе – «өзін-өзі жұмыспен қамтылғандар» санатына кім жатады? Бүгінгі күні «өзін-өзі жұмыспен қамтылғандар» түсінігіне әртүрлі түсінікпен қарайды, оң пікірлер де, теріс пікірлер де бар.

Мысалы, Қазақстан Республикасының (ҚР) №149-ІІ 2001 жылғы 23 қаңтардағы «Халықты жұмыспен қамту туралы» (07.11.2014 жағдай бойынша түзетілген) заңында «өзін-өзі жұмыспен қамтығандар – жеке тұлғалар, оның ішінде, жеке тұтыну үшін өндіріс, тауарларды өндіру (сату), табыс үшін жұмыстар және қызметтер, жалдамалы еңбегін қолданатын өндірістік кооперативтер, отбасының ақы төленбейтін қызметкерлері (шаруа қожалықтары) мен жұмыс берушілердің мүшелері саналады» делінген.

Ал Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 6 сәуірдегі № 482-V Халықты жұмыспен қамту Қазақстан Республикасының Заңында былай деп келтірілген: өзін-өзі жұмыспен қамтығандар – табыс алу үшін тауарлар өндірумен (өткізумен), жұмыстар мен қызметтер көрсетумен дара айналысатындар, өндірістік кооперативтер мүшелері, отбасылық кәсіпорындардың (шаруашылықтардың) және жалдамалы жұмыскерлердің еңбегін пайдаланушы жұмыс берушілердің еңбекақы төленбейтін жұмыскерлері қатарындағы жеке тұлғалар.

Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі ел экономикасына бейресми жұмыспен қамтылған халықты қалыптастыру және тарту мақсатында 2018-2020 жылдарға арналған

«Жол картасын» әзірледі. Осы құжаттың аясында Қазақстан Республикасының Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау Министрлігі «Өзін-өзі жұмыспен қамту» терминіне, оның ішінде «Өзін-өзі жұмыспен қамту - бұл сыйақы мөлшері тауарлар мен қызметтерді өндіруден алынатын табысқа тікелей байланысты болады, онда өз тұтынуы табыстың бір бөлігі ретінде қарастырылады», -деп өзінің түсіндірмесін берді.

Егер ресейлік ақпарат көздеріне жүгінетін болсақ, «Еңбек нарығы» атты оқулығында ресейлік танымал авторлар В.С. Буланов пен Н.А. Волгин өзін-өзі жұмыспен қамтуды еңбек үрдісін ұйымдастыра отырып, өзінің өмір сүруін қамтамасыз ету деп түсіндіреді [7].

Өзіндік жұмыспен қамтылған азамат кез келген кәсіпкерлік қызметпен айналыса алмайды. Олар тек өздерінің жеке қосалқы шаруашылығындағы өндірілген ауыл шаруашылық өнімдерін, атап айтқанда өсімдік шаруашылығы, мал шаруашылығы, құс шаруашылығы, баларашаруашылығы өнімдерін сатумен айналысады. Елімізде Қазақстан Республикасы Салық Кодексіне толықтырулар енгізілген (Қазақстан Республикасы Кодекс Заңына сәйкес 24 бөліммен толықтырылған, 26.12.2018 ж № 203 VI (с 01.01.2019 жылдан қолданысқа енгізілген).

Тұжырымдаманың түсіндірмелерін әрі қарай жалғастыруға болады. Бірақ, біздің ойымызша, мәселе олардың көпшілігіне тиесілі, өзін-өзі жұмыспен қамтыған тұлға салық органында жеке кәсіпкер ретінде тіркелмейді, соған орай салықты да төлемейді. Жоғарыда айтылғандай, өзін-өзі жұмыспен қамту бірнеше экономикалық және әлеуметтік факторлардың әсерінен пайда болды. Қазіргі кезде елдегі еңбекке жарамды халықтың өз бетінше жұмыспен қамтылуын қамтамасыз ету нарық қатынастарының жұмыс істеуінің ажырамас элементі болып табылады.

Сонымен қатар экономика ғылымдарының докторы М.С.Токсанбаева өзінің зерттеулерінде былай деп келтірген: «Өзін өзі жұмыспен қамтығандар деп өз ісі бар адамдарды айтады, сондықтан да оларды қызмет түрі және құқықтық жағдайы бойынша кәсіпкерлік топқа жатқызады»[8].

Қазақстандық сарапшылардың бір тобы Қазақстан Республикасының оңтүстік (Алматы, Жамбыл, Қызылорда, Түркістан

облыстарында) аймақтарындағы өзіндік қамтылған халықтың әлеуметтік жағдайын құрастыруда талдау және әлеуметтік зерттеулер жүргізіп, бірқатар мәселелерді анықтады. Соның ішінде олар әлеуметтік-демографиялық сипаттағы мәселелерді, жұмыспен қамтылу ерекшеліктеріне, іс-әрекет аясын таңдау себептеріне, табыс деңгейі, жұмыспен қамтуды жақсартуға байланысты мемлекеттік шараларға деген қатынас мәселелерін қарастырды[9].

Қарастырылған әдебиеттерде өзін-өзі жұмыспен қамтуға барудың басты себебі неде және сәйкесінше, өзін-өзі жұмыспен қамтыған жағдайда ақшалай және материалдық емес жағынан пайдалы ма деген мәселелерге зерттеулер де жасалған [10].

Бір зерттеушілер «адамдар табыстарын көбейту мақсатында өзіндік жұмыспен қамтылады және олар белгілі фирмаларда жұмыс жасап жүрген жалдамалы жұмыскерлерге қарағанда көп табыс табады», - деп көрсетеді. Сонымен қатар, өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар жалдамалы жұмыскерлерге қарағанда аз табыс табады деп тұжырымдайтын әдебиеттер саны да көп[11,12].

Зерттеушілер өзін-өзі жұмыспен қамтылғандар неліктен жадамалы жұмыскер ретінде жұмыс берушілерге барып, жұмысқа кірмей, жұмыспен қамтудың осы аясында қала береді деген мәселені қарастырады.

Осындай еңбектерді қарастыра келе, біз Қазақстандағы өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар өз қызметін дербес түрде құратын және ұйымдастыратын адамдар екендігі туралы қорытындыға келдік.

Қазақстандағы өз бетінше қамтылған адамдар – өздері өз істерін ұйымдастыратын, өздерін қамтамасыз ететін адамдар, олардың табыстарының негізгі көзі өз ісінен түседі, өздерін жұмыспен қамтамасыз етеді. Қазақстан Республикасында өзіндік жұмыспен қамтылу оң тұрғыдан қаралып, қалаға қарағанда ауылдық жерлерде, әсіресе еліміздің оңтүстік өңірлерінде өсу үдерісі байқалады.

Әдіснама

Жүйелілік талдау әдісін қолдану Қазақстанда өзін-өзі жұмыспен қамтудың даму ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді.

Мақаланың мақсатына жетуде қойылған міндеттер, алынған қорытындылар мен тұжырымдамалар қисынды және салыстырмалы

талдау әдістерімен негізделінді. Өзін-өзі жұмыспен қамту мәселесіне қатысты әлемдік және отандық әдебиеттерге шолу жасалып, олардың ішінде біздің тақырыбымызға қатыстыларына талдау жасалынды, қазақ тілінде өзін-өзі жұмыспен қамту бойынша әдебиеттерінің аздығына байланысты шетелдік ғалымдардың еңбектеріндегі анықтамалар сараланды. Ақпарат көзі ретінде Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің ақпараттары, Интернет желі ресурстары мен бұқаралық ақпарат құралдарының мәліметтері, Қазақстан Республикасы Қолданбалы экономика зерттеу орталығының зерттеу нәтижелері алынды.

Нәтижелер мен талқылау

Жұмыспен қамтуға екі қарама қайшы бағытталған фактор әсер етеді: еңбек өнімділігі мен өндіріс көлемі. Еңбек өнімділігі жоғары болған сайын бір жұмыс орнына жұмыскерлер соншалықты аз талап етіледі. Бұл жағдай нарықтық жағдайда және жұмыскердің бәсекеге қабілеттілігі еңбек нарығында маңызды фактор болғанда өзекті болып табылады.

Жұмыспен қамту мәртебесінің халықаралық жіктемесіне (ICSE-1993) сәйкес жұмыспен қамтылғандар жалдамалы (ақы төленетін) жұмыскерлер және өзін-өзі жұмыспен қамтығандар деп бөлінеді.

Жалдамалы жұмыскерлерге жұмысқа алу келісімі бойынша марапаттау түрінде (еңбекақы) төленетін жұмыста еңбек ететіндер жатады. Өз бетінше жұмыспен қамтылғандар бұл жалданбайтын жұмыспен қамтылғандар.

Өзін-өзі жұмыспен қамту – марапаттау шамасы тауарларды, қызметтерді немесе жұмыстарды өндіруден алған табыстан тікелей байланысты болатын жұмыспен қамтылу.

Өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды екі ірі топқа бөлуге болады: жалдамалы еңбекті тартпаған дербес кәсіпкерлер және жалдамалы еңбекті тартқан дербес кәсіпкерлер.

Бірінші топ - жалдамалы еңбекті тартпаған дербес кәсіпкерлер:

- өзіне өзі жұмыс жасайтындар;
- фрилансерлер;
- уақытша сипатта келісім бойынша жұмыс жасайтындар;
- жұмысқа орналастыру жөніндегі агенттік мердігерлері;

- маусымдық жұмыскерлер.

Екінші топ - жалдамалы еңбекті тартқан дербес кәсіпкерлер:

- шағын және орта бизнес иелері;
- шағын фирмалар иелері;
- кәсіби қызмет көрсететін фирма әріптестері.

Өзін-өзі жұмыспен қамтуға өту жағымды және жағымсыз себептерге байланысты болуы мүмкін. Жағымды себептер ішінде өз ісінің иесі болу мүмкіндігі, өзін өзі көрсету, икемді кестемен жұмыс жасау сияқты себептерді атап өтуге болады. Ал жағымсыз себептеріне жалдамалы жұмыскер ретінде жұмыстың болмауы, таңдаған кәсібі бойынша жұмысқа кіре алмауды жатқызуға болады.

Қазақстанда өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлер төртке бөлінеді:

- жұмыс берушілер (өзінің меншікті кәсіпорынын басқарумен айналысатын

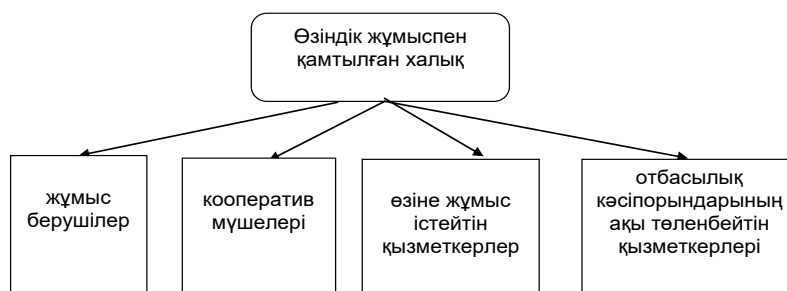
және қандай да бір экономикалық қызметте кәсіпкерлікпен айналысатын және бір немесе бірнеше жалдамалы жұмыскерлері бар жеке тұлғалар);

- кооператив мүшелері;
- өзіне жұмыс істейтін қызметкерлер (жеке ауладағы жұмысты қоса);
- отбасылық кәсіпорындарының ақы төленбейтін қызметкерлері.

Дегенмен ешқандай құжатта өзіндік жұмыспен қамтылған ресми салық төлеуші ретінде, сондай-ақ ресми жұмыс жасайтын адам ретінде еш жерде тіркелмеген.

Жұмыс берушілер деп қандай да бір экономикалық қызмет түрінде кәсіпкерлікпен айналысатын және тұрақты түрде бір немесе бірнеше жұмыскерлерді жалдайтын адамдарды айтады.

Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық құрылымын 1-суреттен көруге болады.

Сурет 1- Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық құрылымы

Өзіне жұмыс істейтін қызметкерлер деп қандай да бір экономикалық қызмет жүзеге асыратын және тұрақты негізде жалдамалы жұмыскерлерді жалдамайтын адамдарды айтады.

Отбасылық кәсіпорындарының ақы төленбейтін қызметкерлері- отбасылық фирмалар жұмыскерлері, олар өзінің табысын жалақы түрінде емес, отбасы ішілік пайданы бөлу негізінде алады.

Кооператив мүшелеріне кәсіпкерлік қызметпен айналысатын еңбек кооператив мүшелері жатады.

Осы айтылғандарға сүйене отырып, халықты өзін өзі қамтамасыз етуге өтуінің басты себептері келесідей:

1) өмір сүруге қаражаттың жетіспеуі, айталық жалдамалы жұмыскерлердің жалақы деңгейінің төмендігі;

2) бюджеттік салада еңбекақы төлеу мен әлеуметтік төлемдерді төлеуді кешіктіру, 1 разряд тарифтік ставкасын уақытында индекстеу;

3) жұмыстан босату, штат қысқарту, кәсіпорынның банкротқа ұшырауынан жұмыстан айырылу – соның арқасында өмір сүруінің негізгі көзін жоғалту;

4) барынша тұрақты және табыс көзі жоғары жұмысты іздеу;

5) кәсіпкерлікке қызығушылық туу, толық өзін көрсетуге ұмтылу;

б) айналысатын ісіне қарай адамдардың экономикалық еркіндігі[13].

Қазақстан Республикасы Салық кодексінде өзбетінше өз табыстарын декларациялайтын, табыс салығын төлейтін және жинақ зейнеткерлік қорға төлем аударатын өзіндік жұмыспен қамтылғандардың жеке категорияларын ғана қарастырады. Оларға тіркелген жеке кәсіпкерлер, жеке нотариустар мен адвокаттар, Қазақстанда аккредиттелінген дипломатиялық өкілеттіліктерге қызмет көрсететін тұлғалар, еңбек келісімі бойынша жұмыс жасайтын үй қызметкерлері жатады.

ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің мәліметі бойынша Қазақстанда өзін-өзі жұмыспен қамтитын адамдар саны 2018 жылы 2 082,5 мың адамды құрады немесе жұмыс істейтін халықтың жалпы санының 32%:

- өзін-өзі жұмыспен қамтыған ерлер саны басым – 2018 жылы 1 091,1 мың адам(52,4%) және әйелдер саны 991,5 мың адам (47,6%);

- аумақтық негізде ауылдық жерлерде тұратын өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар басым – 2018 жылы 1291,8 мың адам (62,0%), және қалалықтар саны саны – 790,8 мың адам (жалпы саннан 38,0%);

- білім деңгейі бойынша: жоғары білімі бар 454,0 мың адам(21,8%) және аяқталмаған жоғары білімі бар 29,4 мың адам (1,4%), орта кәсіптік (арнаулы) – 850,7 мың адам (40,8%) бар. Негізгі, орта, жалпы және бастауыш білімі барлар саны – 748,4 мың адам (35,9%);

- қызмет саласында – 1 519 533 (56,4%) ауыл шаруашылығы, орман және балық шаруашылығында, 624 214 (23,2%) - көтерме және бөлшек саудада, автокөлік құралдарын жөндеу жұмысында және көлікте 174 705 (6,5%), құрылыста 154 550 (5,7%), басқа да қызметтер көрсетуде 78 203 (2,9%) адам жұмыс істейді.

Демек, өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдардың көпшілігінің білімі негізгі, орта, жалпы және бастауыш білім, ерлер жағы басым, қызмет саласы мен ауыл шаруашылығы, орман және балық шаруашылығында олардың саны көп және аумақтық жағынан қарастырсақ, қалаға қарағанда ауылдық аумақтарда өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдардың саны жоғары.

1991 жылдан 2001 жылға дейінгі аралықта жұмыс орындарының қысқаруы өзін-өзі жұмыспен қамтылғандар санының 8,7 есе

өсуіне әкелді. Жұмыспен қамтылғандардың жалпы санындағы өзін-өзі жұмыспен қамтылғандардың алатын үлесі дамыған елдерде шамамен 12-14%, мысалы, Францияда - 11,0%, Германияда - 11,6%, Ұлыбританияда - 14,6%, Чехияда - 18,5%, Италияда - 25,1%, Кореяда - 28,2%, Түркияда - 37,1%. Өзіндік жұмыспен қамтылу деңгейінің жоғары болуы келесідей мәселелерді тудырады:

- көлеңкелі экономика деңгейінің жоғарылауы;
- бейресми жұмыспен қамтылу;
- табыстарды жасыру;
- өзін-өзі жұмыспен қамтылған ааматтардың әлеуметтік қорғалмауы.

Қазақстанда ресми түрде тіркелген екі миллионнан астам адамның жартысы ғана дер кезінде салықты төлейді. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлердің көбісі жинақтаушы зейнетақы жүйесімен қамтылмаған және әлеуметтік сақтандыру жүйесіне қатыспайды.

2017 жылы Парламент отырысында Елбасы өзіндік жұмыспен қамтуды «салық төлеуден тікелей кету» деп атап өтіп, мемлекеттің өзіндік жұмыспен қамтуға жан-жақты көмектесіп отырғандығын айтқан болатын.

Қазақстандықтардың өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдарға деген көзқарасы туралы айта кету керек, қоғамның екі топқа бөлінгенін атап өту керек, бұл өзекті мәселе бойынша белсенді пікірталас тудырады. Кейбіреулер өзін-өзі жұмыспен қамтыған қазақстандық қоғамның ең тиімді және бастамашылық бөлігі деп санайды. Сондықтан, қазақстандық әлеуметтанушы, Қазақстандағы өзін-өзі жұмыспен қамту құбылысына арналған іргелі зерттеулер авторы А. Жусупова «бұл адамдар тек өздерін ғана емес, сонымен қатар, өздерінің балаларын, қарттарды, және шенеуніктер армиясын да тамақтандырады. Солардың арқасында қоғамда саяси және әлеуметтік тұрақтылық орнайды, олар өздеріне жұмыс тауып, мемлекетке шағым жасамайды және талаптар қоймайды» деп келтіреді[14].

Халықтың бұл маргиналдық бөлігінің ықтимал қауіпті болатындығына және әртүрлі әлеуметтік емес әрекеттерде қолданылуы мүмкін деп қорқып, басқалары бұл құбылысқа қарсы шығады.

Тағы да статистикалық мәліметтерге тоқталатын болсақ, жылдан жылға өз бетінше жұмыспен қамтылғандар саны қысқарып

келетіндігін төмендегі 1-кестеден көреміз. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар санын ерлер

мен әйелдер бойынша қарастырсақ, әйелдерге қарағанда ерлер саны көп.

Кесте 1 - Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар саны, мың адам

Өзін-өзі жұмыспен қамту құрылымы	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.
Барлығы					
Өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлер	2 400,4	2 138,4	2 210,5	2 099,2	2 082,5
оның ішінде:					
жұмыс берушілер	147,8	116,3	118,7	124,8	111,1
өзіне жұмыс істейтін қызметкерлер (жеке ауладағы жұмысты қоса)	2 234,6	2 008,5	2 080,9	1 963,3	1 958,1
кооператив мүшелері	3,1	3,4	1,1	1,5	4,5
отбасылық кәсіпордардың көмектесетін (ақы төленбейтін) қызметкерлері	15,0	10,3	9,8	9,7	8,8
Ерлер					
Өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлер	1 255,6	1 182,3	1 212,3	1 127,3	1 091,1
оның ішінде:					
жұмыс берушілер	101,9	83,7	84,3	82,9	72,3
өзіне жұмыс істейтін қызметкерлер (жеке ауладағы жұмысты қоса)	1 144,1	1 090,5	1 122,6	1 037,9	1 010,3
кооператив мүшелері	1,9	2,4	0,7	0,9	2,3
отбасылық кәсіпордардың көмектесетін (ақы төленбейтін) қызметкерлері	7,7	5,7	4,8	5,6	6,2
Әйелдер					
Өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлер	1 144,7	956,1	998,2	971,9	991,5
оның ішінде:					
жұмыс берушілер	45,9	32,6	34,4	41,9	38,8
өзіне жұмыс істейтін қызметкерлер (жеке ауладағы жұмысты қоса)	1 090,4	918,0	958,3	925,3	947,8
кооператив мүшелері	1,2	1,0	0,4	0,6	2,2
отбасылық кәсіпордардың көмектесетін (ақы төленбейтін) қызметкерлері	7,2	4,5	5,0	4,1	2,7
Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің мәліметтері/ https://stat.gov.kz/					

Әйелдердің өзін-өзі жұмыспен қамту факторлары ерлердің өзін-өзі жұмыспен қамту факторларына қарағанда өзгеше, бірақ бұл көбіне ерлер мен әйелдердің салалық шоғырлану ерекшелігін көрсетеді. Білікті қызмет көрсету саласында әйелдер өзін-өзі жұмыспен қамтуға көбірек барады. Сонымен, адами капиталдың басты көрсеткіштері болып табылатын жоғары білім мен жұмыс тәжірибесі әйелдер үшін өзін-өзі жұмыспен қамтуда маңызды фактор болып табылады[15].

Зерттеу барысында қарастырған ғылыми еңбектерде өзін-өзі жұмыспен қамтуға әсер ететін факторларға үлкен мән береді, өйткені кәсіпкерлік экономикалық өсумен тығыз

байланысты. Солардың ішінде демографиялық факторларды қарастырған еңбектерде тек ерлерге басты назар аударады немесе әйелдерді ерлермен салыстыра отырып қарастырады, әйелдер арасында жұмыспен қамтуда шешім қабылдауда біртекті еместігін есепке алмайды[16].

Өзін-өзі жұмыспен қамту ықтималдылығы ерлер мен әйелдер алатын табыстардың арасындағы айырмаға байланысты екендігін айтады және білім мен жас секілді маңызды факторлар өзін-өзі жұмыспен қамтуды анықтайды[17]. Білім факторы өзін-өзі жұмыспен қамту мен табыс тұрғысынан кәсіпкерлікке оң ықпал етеді.

Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың табыс деңгейі экономика салаларындағы еңбек өнімділігінің деңгейімен тікелей байланысты [18].

Өз бетінше жұмыспен қамтылғандарды жастар бойынша да қарастыратын болсақ, олардың саны да жыл сайын азайып келеді, жастар көбіне жалақысы тұрақты жалдамалы

жұмыскер болуды, мемлекеттік қызметте жұмыс жасағанды қалайды, жастар кәсіпкерлікпен айналысуда тәжірибенің жоқтығынан, қиындықтан қорыққандықтан, ақша қаражатының және капиталдың болмауынан өз бетінше жұмыспен қамтылу бағытын қаламайды. Оны 2-кестедегі мәліметтерден байқауға болады.

Кесте 2 - Жас топтары бойынша өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлер

	Барлығы				Оның ішінде жас шамасында, жасы							
					15				16-24			
	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018
Өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлер	2138,4	2 210,5	2 099,2	2082,5	1,1	0,5	0,5	0,3	305,2	275,9	263,4	254,9
оның ішінде:												
жұмыс берушілер	116,3	118,7	124,8	111,1	-	-	-	-	6,7	7,3	8,9	7,2
өзіне жұмыс істейтін қызметкерлер (жеке ауладағы жұмысты қоса)	2008,5	2 080,9	1 963,3	1 958,1	1,1	0,5	0,5	0,3	296,1	266,4	252,0	246,3
кооператив мүшелері	3,4	1,1	1,5	4,5	-	-	-	-	0,2	0,2	0,2	0,5
отбасылық кәсіпордардың көмектесетін (ақы төленбейтін) қызметкерлері	10,3	9,8	9,7	8,8	-	-	-	-	2,1	2,1	2,2	0,9
Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің мәліметтері/ https://stat.gov.kz/												

Өзін-өзі жұмыспен қамту - үлкен мәселе, қазақстандық экономиканың құрылымымен тікелей байланысты, бір ғана министрлік өкілеттілігі шеңберінде шешілмейді. Еңбекке қабілетті азаматтарды толыққанды экономикалық өмірге тарту, жастардың жұмыспен қамтылуы, әйелдердің жұмыспен қамтылуы, 40-тан асқан азаматтарды жұмыспен қамту сияқты мәселелерді жүйелі түрде қарастырып, тиімді мемлекеттік саясат жүргізу арқылы шешуді талап етеді.

Өзін-өзі жұмыспен қамтудың пайда болуы Еуропада өнеркәсіптердің қайта құрылуы жұмыс орындарының қысқаруымен, әлеуметтік-экономикалық жағдайдың нашарлауымен қатар жүрген 1970 жылдардан басталған болатын[19]. Ең тиімді құралдардың

бірі - жұмыссыздарды жеке жұмыс орындарын құру арқылы экономикалық қызметке тарту.

Бұл көптеген елдерге құрылымдық дағдарыс кезінде жұмыссыздарға жеке өз ісін ашуға көмектесу бағытындағы бірқатар кәсіпкерлікке оқыту бағдарламаларын жүзеге асыру жолымен жұмыссыздықтың жоғары деңгейінің әлеуметтік салдарларын жұмсартуға мүмкіндік берді. Осылайша, кәсіпкерлікке оқыту бағдарламасын Франция алғаш рет қолданған, оның басты мақсаты жеке кәсіпкерлікті бастау үшін қажетті негізгі білімдер мен дағдыларды үйрету болды. Кейінірек 1980 жылы Франция жұмыссыздық бойынша біржолғы жәрдемақы төлемін қамтамасыз ететін «Жұмыссыз кәсіпкерлер» негізінде мемлекеттік бағдарлама қабылдады, ол сома жұмыссыздардың бастапқы

капиталын қалыптастыруға, жалдамалы жұмыс күшінсіз жеке кәсіпкерлікті құруға жеткілікті болды. Өзін-өзі жұмыспен қамтудың француздық үлгісі әлеуметтік қамсыздандыру және жұмыссыздық бойынша жәрдемақы алатын адамдарға, аз қамтылған адамдарға және өз бетінше жұмысқа орналасу мүмкіндігін іздейтін адамдарға бағытталған. Мұндай бағдарламаларды сәтті қолданған екінші ел Ұлыбритания болды. Кейінірек бағдарламалар әлемнің 17 елінде практикалық қолдануды тапты. Бүгінгі күні Германияда Федералдық жұмыспен қамту агенттігі өз бизнесін бастауды қалайтын жұмыссыздарға гранттар ұсынады. Мысалы, ALG (Arbeitslosengeld) үшін грант алушылар - жұмыссыздық бойынша жәрдемақы 15 айға дейін төленеді. Алғашқы тоғыз ай компанияның ашылғаннан кейін, негізін қалаушы айлық жұмыссыздық бойынша жәрдемақы мөлшерінде айлық стипендия алады және айлық жалпы сомасы 300 еуро әлеуметтік қамтамасыз ету үшін төленеді. Өз бизнесін құрғысы келетіндердің барлығын дайындау үшін, қатысушыларға кәсіпорынның жұмысын бастау үшін қажетті базалық білім мен бастапқы ақпарат берілетін оқу семинарлары өткізіледі. Осындай бағдарламаға қатысу үшін құрылтайшы бастапқы кезеңде жобаның тұрақтылығы туралы ақпаратты қамтитын сараптамалық қорытынды беруге тиіс. Мұндай тұжырым Сауда-өнеркәсіп палатасымен, несие мекемелерімен, салық кеңесшілерімен жасалуы мүмкін. Францияның, Ұлыбританияның, Германияның және Испанияның өзін-өзі жұмыспен қамтуын дамытудың ұлттық бағдарламаларының кейбір ерекшеліктері бар. OECD сарапшыларының зерттеулері бойынша, Еуропа елдеріндегі өзін-өзі жұмыспен қамту аясы 1970 жылдан 1980 жылға дейін өте баяу дамыды, содан кейін тұрақты өсу кезеңі басталды. Бұл экономиканың көптеген салаларын қайта құрылымдаумен, жұмыссыздықтың өсуімен, аутсорсингтің дамуымен және осы саладағы айтарлықтай қомақты салық жеңілдіктерімен байланысты болды. Бұдан басқа, көптеген елдерде жұмыссыздарды өзін-өзі жұмыспен қамтуға тарту арқылы әлеуметтік мәселелерді жеңілдетуге бағытталған мемлекеттік саясатты өзгерту де маңызды рөл атқарды[20].

Біз әлемнің дамыған елдерінде өзін-өзі жұмыспен қамту ең алдымен жұмыссыздықпен күресуге қолданылғанын көріп отырмыз.

Бүгінгі күні бұл - қоғамға толығымен кіріктірілген халықтың санаты, кәсіпкерліктің бір нысаны, өз бетінше жұмыспен қамтылу заманауи экономиканың маңызды құрылымдық бөлшегі екендігі күмән келтірмейді.

Алайда ерекше әлеуметтік топ ретіндегі өз бетінше жұмыспен қамтылғандарға жатқызылатын қазақстандық азаматтардың өмір сүру келбетін талдау кемшілігі бар. Қазақстанда өз бетінше жұмыспен қамтылғандарға көбіне ауыл тұрғындарын немесе кездейсоқ табыс тауып жүргендерді жатқызады. Ал әлемдік тәжірибені алып қарастырсақ, әсіресе, Еуропалық елдерде оларға жоғары білікті мамандарды жатқызады, олар саналы түрде өз бетінше жұмыспен қамту форматын таңдайды.

Қаладағы өзін-өзі жұмыспен қамту осы бағыттағы зерттеудің жеке қарастырылатын нысаны деп айтуға болады. Атап айтсақ, егер тіркелмеген бейресми қызмет тұтас алғанда кері баға беруді тудырады, ал қалалық өз бетінше жұмыспен қамту зерттеушілердің оң пікірін және тіркелмеген қызметінде қабылдайды.

Перуандық экономист Густаво Ямада өзінің зерттеуін қалалық өз бетінше жұмыспен қамтуға, оның оң жақтарына және оның қысқару үдерісі жағдайына арнаған. Ямада пікірінше, қалалық ресми емес сектор кәсіпкерлік қабілеттерімен ерекшеленетін адамдарды еркін түрде таңдау үрдісі арқасында таралады. Бейресми бизнесте тек жұмысы табысты адамдар ғана тұрақтап қалады, ал кәсіпкерлік қабілеті төмен адамдар UIS (Urban informal self-employment) секторынан ресми жұмыспен қамту секторына кетеді. Қала экономикасын зерттеген ғалымның сектордың кеңеюіне мүдделі, өйткені бейресми өз бетінше жұмыспен қамту оң экономикалық және әлеуметтік нәтижелер береді, дамушы елдер үкіметтеріне оған қатысты бейтарап бағытта болу ұсынылады. «Саяси тұрғыдан араласу тек ұсақ кәсіпкерлердің капитал нарығына қол жетімділігі, физикалық және адами капиталды шоғырландыруда мүмкін болуын кепілдендіру үшін ғана қажет. Бұл екі ресурс жеке кәсіпкерлік қабілеттілікке қосымша, «үшінші әлем» қалаларын дамытуға ықпал ету және сол арқылы бейресми сектор мөлшерін қысқартуға ықпал етеді»[21].

Американдық зерттеуші Д.Пинк 2005 жылы «еркін агенттер» қатынасын АҚШ экономикасында 33-43 млн. адам диапазонында бағалаған, бұл жұмыспен қамтылғандардың 25-30 пайызын құрайды. Шамамен

жартысын (16,5 млн адам) өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмыскерлер құраған. Д.Пинк терминологиясында «солистер», американдық құқық тілінде тәуелсіз мердігерлер. АҚШ Еңбек министрлігінің ресми мәліметтері бойынша 9-10 миллион адам, оны Д.Пинк төмендетілген мәлімет деп көрсетеді. Шамамен 13 млн. адам микро кәсіпкерлер – қарамағында бес адамға дейін бар компания иелері және 3,5 млн. адам маусымдық жұмыскерлер[22].

Біз әлемнің дамыған елдерінде бұл құбылыс ең алдымен жұмыссыздықпен күресуге қолданылғанын көріп отырмыз.

Қазақстан Үкіметі мен бақылаушы органдар салықты төлеу жоспарында халықты заңдастыру үшін көлемді жұмыс атқарды. Әрбір ауланы аралауға шейін бару секілді кең тұрғыда шаралар атқарылды. Оның нәтижелері қомақты, бірақ бүгінде еңбекшілердің 16% көлеңкеде қалды. Бұл басқа жеке тұлғаларға қызмет көрсете отырып, келісім-шарт жасамай жұмыс істейтін адамдар. Немесе жеке кәсіпкерлік бойынша тіркелмеген кәсіпкерлер, сондай-ақ жеке шаруашылық өнімдерін сататындар.

Олардың қызметін, табысын анықтау және жауапкершілікке тарту қиын, сондықтан Республика Үкіметі өзін-өзі жұмыспен қамтығандар үшін жеңілдікті жағдайлар жасау туралы шешім қабылдады.

Қазақстанда өзін-өзі жұмыспен қамту туралы заң қабылданған жоқ. «Салықтар мен бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Қазақстан Республикасының Кодексіне 24-бөлім, 89-тарау, 774-776-баптар енгізілді, онда дара кәсіпкер ретінде тіркелмей кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын, бір мезгілде мынадай шарттарға сай келетін:

- 1) бірыңғай жиынтық төлемді төлеген;
- 2) жалдамалы жұмыскерлердің еңбегін пайдаланбайтын;
- 3) қызметтерді салық агенттері болып табылмайтын жеке тұлғаларға ғана көрсететін және (немесе) акцизделетін өнімдерді қоспағанда, жеке қосалқы шаруашылықтың өзі өндірген ауыл шаруашылығы өнімін салық агенттері болып табылмайтын жеке тұлғаларға ғана өткізетін жеке тұлғалар бірыңғай жиынтық төлемді төлеушілер деп танылады делінген.

Азаматтар саналы түрде көлеңкеден шыққысы келуі үшін салықтар мен басқа да жарналарды енгізудің барынша қарапайым және тиімді жүйесін құру қажет болды. 2019 жылдан бастап Қазақстанда Бірыңғай

жиынтық төлем (БЖТ) енгізілді, ол салық органдарында формальды емес жұмыспен қамтылғандар қызметін тіркеудің оңайлатылған тәртібін көздейді. Ол төлемнің төрт міндетті түрін біріктіреді:

- жеке табыс салығы (ЖТС);
- мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорына әлеуметтік аударымдар;
- БЖЗҚ-ға зейнетақы төлемдері;
- міндетті әлеуметтік-медициналық сақтандыру қорына аударымдар.

Бизнеспен айналыса бастаған азаматқа немесе жеке кәсіпкерлік ашудағы фискальдық рәсімдермен байланысты қиындықтар болуынан өзін шектейтін азаматтарға бірқатар шектеулер қойылған. Мысалы, жалдамалы жұмысшылардың еңбегін пайдалануға, кеңселерді, дүкендерді басқа да коммерциялық жылжымайтын мүлікті жалға беруге, алкоголь, темекі, мұнай сияқты акцизделетін тауарларды сатуға болмайды. Сонымен қатар, өзін-өзі жұмыспен қамтыған адам жалға орын алуына және заңды тұлғалар мен жеке кәсіпкерлерден төлем алуына болмайды. Дегенмен өзін-өзі жұмыспен қамтылғандар деп нақты айтылмаған.

Сонымен, өзін-өзі жұмыспен қамту мен жұмыссыздық деңгейі арасында серпінді байланыс бар. Бір жағынан жұмыссыздықтың жоғары деңгейі өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдардың бастапқы белсенділігін («босқын» эффектісі) туғызады. Екінші жағынан өзін-өзі жұмыспен қамтудың үлкен көрсеткіші кәсіпкерлік белсенділіктің өсуін көрсетуі мүмкін, келесі кезеңдерде ол жұмыссыздықты («кәсіпкерлік» эффектісі) төмендетеді[23].

Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың жалпы санындағы нәтижелі жұмыспен қамтылғандардың үлесін ұлғайту мемлекеттің назарынан тыс қалмауы тиіс.

Мемлекет тарапынан өзін-өзі жұмыспен қамтудың нормативтік құқықтық негіздерін әлі де жетілдіріп, өзіндік жұмыспен қамтылғандардың мәртебесін нақтылау, өзін-өзі жұмыспен қамтыған жеке кәсіпкерлікті дамыта отырып, жұмыссыздық деңгейін төмендетуге үлкен мән берілу керек деп ойлаймыз.

Қорытынды

Бұл мәселені зерттеу бүгінде мынандай қорытынды жасауға мүмкіндік береді: өзін-өзі жұмыспен қамтығандар да, сонымен қатар шағын бизнесте жұмыспен қамтылғандар

да әлеуметтік қорғалмаған, сондықтан Қазақстанда осы мәселені шешуде дамудың сапалы деңгейіне шығу жолдарын қарастыруда. Жұмыспен қамту мәселесі мәселелік-салдарлық және елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының сапа көрсеткіші. Сондықтан жұмыспен қамту мен өзін-өзі жұмыспен қамту мәселесін шешу үшін елде кешенді және жүйелі ұстаным қажет.

Біздің пікірімізше, егер өзін-өзі жұмыспен қамту деңгейі инновациялық мүмкіндіктері бар кәсіпкерлерді тартатын оң кәсіпкерлік ортаны көрсетсе, онда экономикалық дамуға әсері оң болуы тиіс. Егер өңірде жалданып жұмысқа орналасу үшін мүмкіндіктер болмаған жағдайда, өзін-өзі жұмыспен қамту құрылымында қажеттілігіне қарай кәсіпкерлер басым болуы тиіс, сондықтан экономикалық дамуға қандай да бір теріс әсерін күтуге болмайды.

Сонымен қатар, әлеуметтік ғылымда теориялық тұрғыда өзіндік қамтылғандарды жалдамалы жұмыскерлерден, жұмыс берушілерден, үй шаруашылығымен айналысатындардан айырып көрсеткен кезде шатастыру көбірек болады. Сондықтан заңнамалық тұрғыдан өзін-өзі жұмыспен қамтылғандар мәртебесін анықтап алу қажет.

Өзін-өзі жұмыспен қамтылғандарды қабылдау үшін ғылыми еңбектер мен бұқаралық ақпарат құралдары жариялаған мақалаларға талдау жасалды. Ондағы мақсат қоғамның өзін өзі жұмыспен қамту категориясы бойынша қаншалықты анықталғандығын білу.

Осының арқасында қазақстандық қоғамда өзіндік жұмыспен қамту құбылысын бағалауда қалыптасқан пікірлердің әртүрлігін көрсетті.

Қазақстанда өзіндік жұмыспен қамтылғандар санының өсуін қарастыратындар келесідей себептен шығады: өзіндік жұмыспен қамтылғандар барынша еңбекқор, бастамашылыққа сүйенген, өмірде тұрақты және қазақстандық қоғамның тәуелсіз бөлігі. Бұл адамдар тек өзін асырап қоймай, өздерінің отбасын, жалпы қоғамды қамтамасыз етеді. Олардың арқасында қоғамда саяси және әлеуметтік тұрақтылық сақталады, себебі олар өздері жұмыс тауып, мемлекетке ешбір талап қоймайды, бұл адамдар қалыптасқан жағдайда өздерін жұмыспен қамтып, өз мәселесін өздері шешеді. Өзіндік қамтылғандар Қазақстан Республикасының индустриалдық дамуының кадрлық резерві, оның белгілі бір кәсібі әлеуеті бар.

Қазақстанда бірыңғай қалыптасқан халықтың тобы ретінде, өзіндік ортақ мәселелері бар, барлығы үшін бірдей маңызды өзіндік жұмыспен қамтылу туралы айту қиын. Қалалық өзіндік жұмыспен қамтылу ауылда тұратын өзіндік жұмыспен қамтылуға қарағанда бірқатар мәселелерге тіреледі. Бірақ қала және ауыл өзіндік жұмыспен қамтылғандардың ортақ мәселесі салықтық аударым мәселесі болып табылады, бұл тек оларды ғана емес, сонымен қатар мемлекетті толғандыратын мәселе. Бұл зейнетақы қорындағы қаражаттың тапшылығы. Көптеген мамандар пікірінше, өзіндік жұмыспен қамтылған азаматтар өздерін зейнетақысының он пайызын да қамтамасыз ете алмайды. Және өзіндік жұмыспен қамтылғандар зейнетақы аударымдарын саналы түрде ғана аудармайды, сонымен қатар олар жұмыс тұрақты болмағандықтан да төлемейді.

Сонымен, ең алдымен «өзін-өзі жұмыспен қамтылғандарды» өнімді және өнімді емес деп бөлетін, өнімдісінің бір бөлігін жеке кәсіпкерлерге ауыстыру мүмкіндігі бар тетікті дәл анықтап алу керек.

Екіншіден, өзін-өзі жұмыспен қамтылғандарға салық салу тетігін жетілдіру қажет.

Үшіншіден, еңбекке қабілетті халықты тіркеуге алатын жұмыспен қамту қызметтерін жандандыру, көші-қон қызметімен байланыстыру, ішкі істер органдарымен, зейнетақы қорымен, халыққа қызмет көрсету орталықтарымен, түрлі қоғамдық ұйымдармен байланыстыра жұмыс жасай отырып, оның тиімділігін арттыру.

Өзін-өзі жұмыспен қамту - үлкен мәселе, қазақстандық экономиканың құрылымымен тікелей байланысты, бір ғана министрлік өкілеттілігі шеңберінде шешілмейді. Еңбекке қабілетті азаматтарды толыққанды экономикалық өмірге тарту, жастардың жұмыспен қамтылуы, 40-тан асқан азаматтарды жұмыспен қамту сияқты мәселелерді жүйелі түрде қарастырып, тиімді мемлекеттік саясат жүргізу арқылы шешуді талап етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Чуланова З.К., Қайратқызы Г. Орталық Азиядағы адам дамуының проблемалары мен мүмкіндіктері // Экономика: стратегия и практика.- 2019.- № 1 (14).- С. 135-147

2 Sabirova R.K., Adietova E.M., Utaliev R.S., Bisembieva Zh.K., Mugauina R.V., Kaigorodtsev A.- 2018. Development of the labor market of the

republic of Kazakhstan in the conditions of innovative economy. Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, 2, 94-99. doi.org/10.32014/2019.2518-1467.64

3 Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов: пер. с англ. // Антология экономической мысли. - М.: Эксмо, 2007. - 960 с.

4 Маршалл А. Основы экономической науки: пер. с англ. // Антология экономической мысли. - М.: Эксмо, 2007. — 832с.

5 Clark K., Drinkwater S. Pushed out or pulled in? Self-employment among ethnic minorities in England and Wales. - 2000. Labour Economics. Volume 7, Issue 5, 603-628

6 Sabirova R.K., Adietova E.M., Karamuldina A.A. Self-employment of population in Kazakhstan. -2018. News of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan series of social and human sciences. Volume 2, Number 318, 138 – 141

7 Рынок труда: учебник для вузов / В.С. Буланов [и др.]; под ред. В.С. Буланова и Н.А. Волгина. -3-е изд., перераб. и доп.— М. : Экзамен, 2010.-479 с.

8 Токсанбаева М.С. Самозанятость и ее противоречия// Cyberleninka 1998 [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/samozanyatost-i-ee-protivorechiya> (Дата обращения: 7.02.2020).

9 Социальный портрет самозанятого населения в южных регионах Республики Казахстан / Кулекеев Ж. и др. – Алматы: Казстатинформ, 2018. – 124 с.

10 Braguinsky S., Klepper S., Ohyama A. -2012. High-tech self-employment J. Law Econ., 55 (4) 869-900

11 Berglann H. Moen E.R., Røed K., Skogstrøm J.F.-2011. Entrepreneurship: Origins and returns. Labour Economics. Elsevier, 18(2), 180-193

12 Timothy B. - 1995. Self-employment entry across industry groups. Journal of Business Venturing, 10, 143-156

13 Дуламбаева Р.Т., Иляшова Г.К. Самозанятость как новое направление занятости в Республике Казахстан//[Электронный ресурс]. URL:<http://be5.biz/ekonomika1/r2013/3565.htm> (Дата обращения: 12.10.2019).

14 Жусупова А. Феномен самозанятости в Казахстане как отражение специфики социально-экономического развития // [Электронный ресурс]. URL: <https://www.academia.edu/39297504> (Дата обращения: 14.03.2019).

15 Hundley, G. - 2000. Male/female earnings differences in self-employment: The effects of marriage, children, and the household division of labor. Industrial and Labor Relations Review, 54(1), 95–114. doi:10.1177/001979390005400106.

16 Budig, M. - 2006. Intersections on the road to self-employment: Gender, family, and occupational class. Social Forces, 84(4), 2223–2239. doi: 10.1353/sof.2006.0082.

17 Hughes K.D. - 2003. Pushed or pulled? Women's entry into self-employment and small business ownership. *Gend. Work. Organ*, 10 (4), 433-454

18 Hamilton B.H. - 2000. Does self-employment pay? An empirical analysis of the returns to self employment. *J. Political Econ*, 108 (3), 604-631

19 Tervo H. -2006. Regional unemployment, self-employment and family background, *Applied Economics*, Taylor & Francis Journals, 38(9), 1055-1062. DOI: 10.1080/00036840500400053

20 Демеева Г.Т., Спанов М.У., Спанова Е.М. Анализ развития самозанятости в странах Европейского союза и США // Вестник Университета международного бизнеса. -2015. - № 3 (37). - С.4-11

21 Yamada G. - 1996. Urban Informal Employment and Self-Employment in Developing Countries: Theory and Evidence. *Economic Development and Cultural Change*, 44(2), 289-314

22 Пинк Д. Нация свободных агентов: как новые независимые работники меняют жизнь Америки. - М.: Издательский дом «Секрет фирмы».- 2005. -327 с.

23 Thurik R.A., Martin A.C., Stel A., Audretsch D.B. - 2008. Does self-employment reduce unemployment. *Journal of Business Venturing*, 23(6), 673-686

References

1 Chulanova Z.K., Қайратқызы G. (2019). Ortalyk Azijadary adam damuynuz problemalary men mymkindikteri// *Jekonomika: strategija i praktika*. 1 (14), 135-147

2 Sabirova R.K., Adietova E.M., Utaliev R.S., Bisembieva Zh.K., Mugauna R.V., Kaigorodtsev A. (2018). Development of the labor market of the republic of Kazakhstan in the conditions of innovative economy. Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, 2, 94-99. doi.org/10.32014/2019.2518-1467.64

3 Smit A. (2007). Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov: per. s angl. Antologija jekonomicheskoy mysli. - М.: Jeksmo. 960.

4 Marshall A. (2007). Osnovy jekonomicheskoy nauki: per. s angl. // Antologija jekonomicheskoy mysli. - М.: Jeksmo. 832.

5 Clark K., Drinkwater S. (2000). Pushed out or pulled in? Self-employment among ethnic minorities in England and Wales, *Labour Economics*. Volume 7, Issue 5, 603-628

6 Sabirova R.K., Adietova E.M., Karamuldina A.A. (2018). Self-employment of population in Kazakhstan. News of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan series of social and human sciences. Volume 2, Number 318, 138 – 141

7 Rynok truda:uchebnik dlja vuzov.V.S. Bulanov. i dr (2010); pod red. V.S. Bulanova i N.A. Volgina.-3-e izd., pererab. i dop. M. : Jekzamen. 479.

8 Toksanbaeva M.S. Samozanjatost' i ee protivorechija// Syberleninka 1998 [Jelektronnyj resurs]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/samozanyatost-i-ee-protivorechiya> (data obrashhenija: 7.02.2020).

9 Social'nyj portret samozanjatogo naselenija v juzhnyh regionah Respubliki Kazahstan / Kulekeev Zh. i dr. (2018). *Almaty: Kazstatinform*. 124.

10 Braguinsky S., Klepper S., Ohyama A. (2012). High-tech self-employment *J. Law Econ.*, 55 (4) 869-900

11 Berglann H. Moen E.R., Røed K., Skogstrøm J.F.(2011). Entrepreneurship: Origins and returns. Labour Economics. Elsevier, 18(2), 180-193

12. Timothy B. (1995). Self-employment entry across industry groups. Journal of Business Venturing, 10, 143-156

13 Dulambaeва R.T., Iljashova G.K. Samo-zanjatost' kak novoe napravlenie zanjatosti v RespublikeKazahstan//[Jelektronnyj resurs]. URL:<http://be5.biz/ekonomika1/r2013/3565.htm>(Data obrashhenija: 12.10.2019).

14 Zhusupova A. Fenomen samozanjatosti v Kazahstane kak otrazhenie specifiki social'no-jeconomicheskogo razvitiya//[Jelektronnyj resurs]. URL: <https://www.academia.edu/39297504>(Data obrashhenija: 14.03.2019).

15 Hundley, G. (2000). Male/female earnings differences in self-employment: The effects of marriage, children, and the household division of labor. Industrial and Labor Relations Review, 54(1), 95–114. doi:10.1177/001979390005400106.

16 Budig, M. (2006). Intersections on the road to self-employment: Gender, family, and occupational class. Social Forces, 84(4), 2223–2239. doi:10.1353/sof.2006.0082.

17 Hughes K.D. (2003), Pushed or pulled? Women's entry into self-employment and small business ownership. Gend. Work. Organ, 10 (4), 433-454

18. Hamilton B.H. (2000). Does self-employment pay? An empirical analysis of the returns to self employment. J. Political Econ, 108 (3), 604-631

19. Tervo H.(2006).Regional unemployment, self-employment and family background, Applied Economics, Taylor & Francis Journals,38(9), 1055-1062. DOI: 10.1080/00036840500400053

20. Demeuova G.T., Spanov M.U., Spanova E.M. Analiz razvitiya samozanjatosti v stranah Evropejskogo Sojuza i SShA//Vestnik Universiteta mezhdunarodnogo biznesa. (2015). - № 3 (37). - S.4-1121.

21. Yamada G. (1996). Urban Informal Employment and Self-Employment in Developing Countries: Theory and Evidence. Economic Development and Cultural Change, 44(2), 289-314

22. Pink D. Nacija svobodnyh agentov: kak novye nezavisimye rabotniki menjajut zhizn' Ameriki. - M.: Izdatel'skij dom «Sekret firmy» (2005). 327 s.

23. Thurik R.A., Martin A.C., Stel A., Audretsch D.B.(2008). Does self-employment reduce unemployment. Journal of Business Venturing, 23(6), 673-686

Авторлар туралы мәліметтер

Сабирова Р.К. - корреспондирующий автор, кафедра меңгерушісі, Экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, e-mail:sabirovarysty@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9947-6564>, ResearcherID P7583-2014

Джумаева А.К. - Экономика ғылымдарының магистрі, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, e-mail:Dzhumaeva.a@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7498-0350>

Уталиева Р.С. - кафедра меңгерушісі, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, п.ф.к, e-mail: utalyeva.68@mail.ru ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2672-2012>

Information about authors

Sabirova Rysty Kuandikovna - **corresponding author**, Head of Department, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Atyrau State University named after H. Dosmukhamedov

Dzhumaeva Aigul - Master of Economic Sciences, Atyrau State University named after H. Dosmukhamedov

Utalieva Raihan - Head of Department, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor Atyrau State University named after H. Dosmukhamedov

Дата поступления рукописи: 20.01.2020.

Прошла рецензирование: 10.02.2020.

Принято решение о публикации: 13.02.2020.

Received: 20.01.2020.

Reviewed: 10.02.2020.

Accepted: 13.02.2020.

Қарастыруға қабылданды: 20.01.2020.

Рецензиялауды өтті: 10.02.2020.

Жариялауға қабылданды: 13.02.2020.